

Mujeres, Dones, Emakumeak, Mulleres de Grecia y Roma

Gynaikes, Mulieres: Mujeres, Dones, Emakumeak, Mulleres de Grecia y Roma (FCT-21-16887)	
Grècia	Autoria: Manel García Sánchez
Grècia clàssica	
Àmbit: Sòcrates i les dones	
<p>Font:</p> <p>καὶ Σωκράτους οὐδὲν ἄλλο θαυμάζειν τοῦ παλαιοῦ πλὴν ὅτι γυναικὶ χαλεπῇ καὶ παισὶν ἀποπληκτοῖς χρώμενος ἐπιεικῶς καὶ πράως διετέλεσε, γενομένου δὲ τοῦ παιδὸς οὐδὲν ἦν ἔργον οὕτως ἀναγκαῖον.</p> <p>(Plutarch. <i>Plutarch's Lives</i>. with an English Translation by. Bernadotte Perrin. Cambridge, MA. Harvard University Press. London. William Heinemann Ltd. 1914. 2.)</p> <p>Φησὶ δ' Ἀριστοτέλης δύο γυναῖκας αὐτὸν ἀγαγέσθαι: προτέραν μὲν Ξανθίππην, ἐξ ἧς αὐτῷ γενέσθαι Λαμπροκλέα: δευτέραν δὲ Μυρτώ, τὴν Ἀριστείδου τοῦ δικαίου θυγατέρα, ἣν καὶ ἄπροικον λαβεῖν, ἐξ ἧς γενέσθαι Σωφρονίσκον καὶ Μενέξενον. οἱ δὲ προτέραν γῆμαι τὴν Μυρτώ φασιν: ἔνιοι δὲ καὶ ἀμφοτέρας σχεῖν ὁμοῦ, ὧν ἔστι Σάτυρός τε καὶ Ἰερώνυμος ὁ Ῥόδιος.</p> <p>(<i>Lives of Eminent Philosophers</i>. Diogenes Laertius. R.D. Hicks. Cambridge. Harvard University Press. 1972 (First published 1925).</p> <p>καὶ ὁ Σωκράτης εἶπεν: ἐν πολλοῖς μὲν, ὧ ἄνδρες, καὶ ἄλλοις δῆλον καὶ ἐν οἷς δ' ἡ παῖς ποιεῖ ὅτι ἡ γυναικεία φύσις οὐδὲν χείρων τῆς τοῦ ἀνδρὸς οὔσα τυγχάνει, γνώμης δὲ καὶ ἰσχύος δεῖται. ὥστε εἴ τις ὑμῶν γυναῖκα ἔχει, θαρρῶν διδασκέτω ὅ τι βούλοισι' ἂν αὐτῇ ἐπισταμένη χρῆσθαι.</p> <p>καὶ ὁ Ἀντισθένης, πῶς οὔν, ἔφη, ὧ Σώκρατες, οὕτω γιγνώσκων οὐ καὶ σὺ παιδεύεις</p>	<p>Traducció:</p> <p><i>Deia que no admirava res del seu avantpassat Sòcrates com el fet de què, malgrat viure amb una dona inaguantable i uns fills estúpids, passés la vida amb pau i tranquil.</i></p> <p>(Plutarc, <i>Vida de Cató el Vell</i>, 20.3. Traducció de Carles Riba)</p> <p><i>Aristòtil sosté que maridà dues dones: la primera Xantipa de qui li nasqué Làmprocles; la segona Mirto filla d'Aristides el Just, la qual prengué sense dot i de qui va tenir Sofronisc i Menexen. Hi ha qui opina que primerament es casà amb Mirto i d'altres, en fi, entre els quals hi ha Sàtir (fr. 15) i Hierònim de Rodes (fr. 45), que les tenia totes dues alhora.</i></p> <p>(Diògenes Laerci, <i>Vida dels filòsofs</i> II, 26. Traducció d'Antoni Piqué i Agordans)</p> <p><i>Llavors Sòcrates diu:</i> -En moltes coses, amics, és evident, i en el que aquesta criatura fa també, que la natura de la dona no és en res inferior a la de l'home: només que li manca força i vigor. Que així, si ningú de vosaltres té dona, que li ensenyi refiat tot allò que vulgui que sàpiga i que practiqui. -¿Què ho fa aleshores, Sòcrates, digué Antístenes, que amb aquesta opinió tu no</p>

Mujeres, Dones, Emakumeak, Mulleres de Grecia y Roma

Ξανθίππην, ἀλλὰ χρῆ γυναικὶ τῶν οὐσῶν, οἷμαι δὲ καὶ τῶν γεγενημένων καὶ τῶν ἐσομένων χαλεπωτάτη; ὅτι, ἔφη, ὄρῳ καὶ τοὺς ἵππικοὺς βουλομένους γενέσθαι οὐ τοὺς εὐπειθεστάτους ἀλλὰ τοὺς θυμοειδεῖς ἵππους κτωμένους. νομίζουσι γάρ, ἂν τοὺς τοιοῦτους δύνωνται κατέχειν, ῥαδίως τοῖς γε ἄλλοις ἵπποις χρήσεσθαι. κἀγὼ δὴ βουλόμενος ἀνθρώποις χρῆσθαι καὶ ὁμιλεῖν ταύτην κέκτημαι, εὖ εἰδὼς ὅτι εἰ ταύτην ὑποίσω, ῥαδίως τοῖς γε ἄλλοις ἅπασιν ἀνθρώποις συνέσομαι.

(Xenophon. *Xenophontis opera omnia*, vol. 2, 2nd ed. Oxford, Clarendon Press. 1921 (repr. 1971).)

τῆς δὲ γυναικός, εἰ μὲν διδασκομένη ὑπὸ τοῦ ἀνδρὸς τάγαθὰ κακοποιεῖ, ἴσως δικαίως ἂν ἡ γυνὴ τὴν αἰτίαν ἔχοι: εἰ δὲ μὴ διδάσκων τὰ καλὰ κἀγαθὰ ἀνεπιστήμονι τούτων χρῶτο, ἄρ' οὐ δικαίως ἂν ὁ ἀνὴρ τὴν αἰτίαν ἔχοι; πάντως δ', ἔφη, ὦ Κριτόβουλε (φίλοι γὰρ ἐσμεν οἱ παρόντες) ἀπαληθεῦσαι δεῖ πρὸς ἡμᾶς. ἔστιν ὅτω ἄλλω τῶν σπουδαίων πλειὴ ἐπιτρέπεις ἢ τῇ γυναικί; οὐδενί, ἔφη. ἔστι δὲ ὅτω ἐλάττονα διαλέγῃ ἢ τῇ γυναικί; εἰ δὲ μή, οὐ πολλοῖς γε, ἔφη. ἔγημας δὲ αὐτὴν παῖδα νέαν μάλιστα καὶ ὡς ἐδύνατο ἐλάχιστα ἔωρακυῖαν καὶ ἀκηκουῖαν; μάλιστα. οὐκοῦν πολὺ θαυμαστότερον εἶ τι ὧν δεῖ λέγειν ἢ πράττειν ἐπίσταιτο ἢ εἰ ἐξαμαρτάνοι. οἷς δὲ σὺ λέγεις ἀγαθὰς εἶναι γυναῖκας, ὦ Σώκρατες, ἢ αὐτοὶ ταύτας ἐπαίδευσαν; οὐδὲν οἷον τὸ ἐπισκοπεῖσθαι. συστήσω δὲ σοι ἐγὼ καὶ Ἀσπασίαν, ἢ ἐπιστημονέστερον ἐμοῦ σοι ταῦτα πάντα ἐπιδείξει. νομίζω δὲ γυναῖκα κοινωνὸν ἀγαθὴν οἴκου οὔσαν πάνυ ἀντίρροπον εἶναι τῷ ἀνδρὶ ἐπὶ τὸ ἀγαθόν. ἔρχεται μὲν γὰρ εἰς τὴν οἰκίαν διὰ τῶν

eduquis Xantipa, i tinguis tractes amb una dona que jo em penso que és la més geniüda de totes les que existeixen, han existit i existiran mai?

- És que jo veig, respongué Sòcrates, que aquells que volen esdevenir bons genets es procuren, no els cavalls més dòcils, sinó els rabijols, convençuts que si poden dominar aquests, manejaran més fàcilment els altres cavalls. Així jo, que vull aprendre de tractar els homes i de viure-hi en societat, he pres Xantipa, sabent bé que si la suportó, fàcilment m'avindrà amb tots els altres caràcters.

(Xenofont, *Convit II*, 9-10. Traducció de Carles Riba)

-Quant a la dona, si ha après del marit a fer les coses bé i les fa malament, potser sí que a dreta llei en té ella la culpa; però si ell, sense ensenyar-li el que és bo i convenient, la utilitza malgrat la seva ignorància, ¿no seria just de fer responsable l'home? Anem, Critòbul, ací tots som amics i hem de parlar-nos amb franquesa: ¿a qui confies les teves coses importants més que a la teva dona?

-A ningú

-¿Hi ha però ningú amb qui conversis menys que amb la teva dona?

-Si n'hi ha, no són gaires, la veritat.

-¿No l'has presa per muller que era joveníssima, i fins es pot dir que no havia vist ni sentit res del món?

- Així era.

- ¿No seria doncs molt més estrany si sabia res del que ha de dir o de fer, que no pas si ho errava?

- Però aquest que dius que tenen unes bones mullers, Sòcrates, ¿és que se les han educades ells mateixos?

Mujeres, Dones, Emakumeak, Mulleres de Grecia y Roma

τοῦ ἀνδρὸς πράξεων τὰ κτήματα ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, δαπανᾶται δὲ διὰ τῶν τῆς γυναικὸς ταμειυμάτων τὰ πλεῖστα: καὶ εὖ μὲν τούτων γιγνομένων αὖξονται οἱ οἴκοι, κακῶς δὲ τούτων πραττομένων οἱ οἴκοι μειοῦνται.

(Xenophon. *Xenophontis opera omnia*, vol. 2, 2nd ed. Oxford, Clarendon Press. 1921 (repr. 1971).)

καὶ ἤκομεν καὶ ἡμῖν ἐξελθὼν ὁ θυρωρὸς, ὅσπερ εἰώθει ὑπακούειν, εἶπεν περιμένειν καὶ μὴ πρότερον παριέναι ἕως ἂν αὐτὸς κελεύσῃ: 'λύουσι γάρ,' ἔφη, 'οἱ ἔνδεκα Σωκράτη καὶ παραγγέλλουσιν ὅπως ἂν τῆδε τῆ ἡμέρα τελευτᾷ.' οὐ πολὺν δ' οὖν χρόνον ἐπισχῶν ἤκεν καὶ ἐκέλευεν ἡμᾶς εἰσιέναι. εἰσιόντες οὖν κατελαμβάνομεν τὸν μὲν Σωκράτη ἄρτι λελυμένον, τὴν δὲ Ξανθίππην—γινώσκεις γάρ—ἔχουσάν τε τὸ παιδίον αὐτοῦ καὶ παρακαθημένην. ὡς οὖν εἶδεν ἡμᾶς ἡ Ξανθίππη, ἀνηυφήμησέ τε καὶ τοιαῦτ' ἄττα εἶπεν, οἷα δὴ εἰώθασιν αἱ γυναῖκες, ὅτι 'ὦ Σώκρατες, ὕστατον δὴ σε προσεροῦσι νῦν οἱ ἐπιτήδαιοι καὶ σὺ τούτους.' καὶ ὁ Σωκράτης βλέψας εἰς τὸν Κρίτωνα, 'ὦ Κρίτων,' ἔφη, 'ἀπαγέτω τις αὐτὴν οἴκαδε.' καὶ ἐκείνην μὲν ἀπῆγόν τινες τῶν τοῦ Κρίτωνος βοῶσάν τε καὶ κοπτομένην

(Plato. *Platonis Opera*, ed. John Burnet. Oxford University Press. 1903.)

- *No hi ha res com examinar-ho. Així et presentaré Aspàsia, que amb molta més competència que jo t'exposarà tots aquests punts. Jo crec que és una bona mestressa la que té en la marxa de la casa una part que s'equilibra exactament amb la del marit, regularment, i són despesos gairebé sempre per l'administració de la dona. Si la cosa funciona bé, les cases prosperen; si malament, les cases decauen.*

(Xenofont, *L'economia* III, 11-15. Traducció de Carles Riba)

Arribats allà, el porter que solia respondre quan trucàvem va sortir a trobar-nos i ens va dir que esperéssim fins que ell ens ho indiqués. <<Els Onze, digué, estan deslligant Sòcrates i li anuncien que avui ha de morir.>> No va passar gaire temps, i va venir a dir-nos que entréssim. Quan vam entrar, vam trobar en Sòcrates tot just deslligat i la Xantipa (ja la coneixes) asseguda al seu costat amb la criatura. La Xantipa, quan ens va veure, va començar a cridar i a dir la mena de coses que solen dir les dones: <<Sòcrates, aquests amics parlaran amb tu ara per última vegada, i tu amb ells.>> Sòcrates féu una ullada a Critó i li digué: -Critó, que algú se l'emporti cap a casa. Mentre alguns de la gent de Critó s'emportaven la dona, que seguia cridant i donant-se cops

(Plató, *Fedó*, 59e-60 a-b. Traducció de Josep Vives)

Comentari:

Sòcrates: filòsof atenès (470-399 a. C.), fill de Sofronisc i Fenàrete, va baixar, com ens recorda Ciceró, la filosofia del cel a la terra, i amb ell i els sofistes la filosofia va canviar el seu centre

Mujeres, Dones, Emakumeak, Mulleres de Grecia y Roma

d'interès des de la reflexió sobre la naturalesa (φύσις) a la reflexió sobre l'home. Gràcies a l'obra de Xenofont i Plató, entre d'altres, sabem moltes coses sobre la vida i la mort de Sòcrates, fins i tot que va aprendre el seu mètode filosòfic, la ironia i la maièutica, gràcies a l'ensenyament d'una dona: l'hetera Diotima de Mantinea, o que fou amic d'Aspàsia, la companya sentimental de Pèricles, i segons els autors clàssics mestra del filòsof en retòrica (Plató, *Menexen* 235 e; Xenofont, *Memorables* II, 6, 6; Plutarc, *Vida de Pèricles* 24, 5; Ateneu, *Convit dels savis* V, 219 b-219 e). Així mateix, no podem oblidar que l'art de la maièutica té molt de semblant amb la professió de la seva mare: llevadora (μαῖα o μαιεῦτρια, entre moltes d'altres denominacions). Però, quina va ser la seva relació real amb les dones? Quina concepció tenia d'aquestes el filòsof? Una tradició li atribueix dues esposes (Xantipa i Mirto), ambdues sempre barallant-se, cosa que a Sòcrates li divertia prou (Sèneca, *Sobre el matrimoni* fr. 62; Teodoret, *Graecorum affectionum curatio* XII, 61-65) i que fou el tema d'una òpera còmica de Georg Philipp Telemann titulada *El pacient de Sòcrates* (*Der Geduldige Socrates*, 1721). Però, en especial, va ser Xantipa l'estereotip de mal caràcter en tota la tradició clàssica (Xenofont, *Memorables* II, 2, 1-14). Així, en un text de Xenofont (Xenofont, *Convit* II, 7-10) Antístenes li retrau a Sòcrates la seva incongruència vital en reclamar els seus amics que eduquin les seves dones i no fer ell mateix allò propi amb la malacarosa Xantipa.

És probable que el naixement de Xantipa fou al voltant del 435 a. C., com a molt d'hora el 445 a. C., per tant, molt més jove que el filòsof, una circumstància habitual en els matrimonis de la Grècia antiga. Res no sabem, però, sobre la seva família, si bé alguns autors l'han relacionada amb Xantip, de la família de Pèricles, establint així un vincle entre la muller de Sòcrates i una família il·lustre d'Atenes, potser filla d'un tal Làmprocles. Malgrat tot, aquesta dada no és més que una mera conjectura, ja que no sabem exactament la família de procedència de Xantipa. Si tornem a la tradició, podem observar com en tots els textos conservats hi ha una insistència en destacar la relació turbulenta entre Sòcrates i Xantipa, cosa que no hauria de sorprendre'ns tant si pensem en els hàbits socials del filòsof, en especial la seva relació amb els homes, com Alcibiades (Claudi Elià, *Història vària* XI, 12), la seva relació amb altres dones (Ciril, *Contra Julià* VII, 226) i la seva delegació constant de les seves responsabilitats familiars, en especial amb el seu fill Làmprocles. A Diògenes Laerci (Diògenes Laerci, *Vida dels filòsofs* II, 26) podem llegir tres versions diferents sobre les relacions conjugals de Sòcrates: a) que Sòcrates va tenir dues dones, la primera Xantipa, amb la que va tenir a Làmprocles, i la segona Mirto, la filla d'Aristides el Just (Plutarc, *Vida d'Aristides* 27, 3-5), de la qual van néixer Sofronisc i Menexen; b) que fou Mirto la primera dona amb la qual es va casar; i c) que va estar casat amb les dues alhora. Malgrat tot, no podem oblidar que la tradició converteix Xantipa en la mare dels tres fills de Sòcrates, segons una altra malèvola tradició estúpida de mena (Aristòtil, *Retòrica* 1390 b; Epictet, *Dissertacions* IV, 5, 33-34) pel fet que el filòsof els engendrés essent ja molt vell. Són varis els testimonis sobre la bigàmia de Sòcrates (Ateneu, *Convit dels savis* XIII, 556 a), tot remuntant aquesta tradició al *Sobre l'eugenèsia* d'Aristòtil. Paneci de Rodes (fr. 132 van Straaten) combaté la faula sobre les dues esposes de Sòcrates i ni a Plató ni a Xenofont hi cap indicatiu d'aquesta bigàmia.

Mujeres, Dones, Emakumeak, Mulleres de Grecia y Roma

Un passatge del *Fedó* de Plató (Plató, *Fedó* 116 b) relatiu als moments previs a la mort del filòsof, i on es diu que Sòcrates, després de rentar-se, va fer venir al seu costat els seus fills i *les dones de la casa*, ens podria indicar que tant Xantipa com Mirto van acompanyar-lo en els moments previs a la seva mort, tot i que de fet l'únic nom que apareix explícitament és el de Xantipa. De fet, hi ha qui ha volgut veure només en aquesta menció els parents femenins del filòsof, mentre que d'altres es decanten per la presència de Xantipa i Mirto. El problema es que les fonts no mencionen mai l'estatus legal de Xantipa -tret de la *Suda* que es refereix a Xantipa i Mirto com *γαμεταί* (*Suda* S, 829)- i no sabem per tant si realment va ser l'esposa de Sòcrates o tan sols la seva companya. Tampoc Plató li atorga mai l'estatus d'esposa, però seria prudent no oblidar que a l'Atenes del segle V a. C. la institució del matrimoni no estava del tot definida, sinó que coexistien modalitats d'unions diferents. És possible, doncs, que Xantipa tingués només l'estatus de concubina (*παλλακή*), informació que es podria relacionar amb l'anècdota que ens transmeten Diògenes Laerci (Diògenes Laerci, *Vida dels filòsofs* II, 33) i Valeri Màxim (Valeri Màxim, *Fets i dites memorables* VII, 2) segons la qual Sòcrates era contrari a la institució del matrimoni, tot i que és molt probable que amb Mirto sí va contraure matrimoni legal.

La misogínia grega no ha contribuït gens a favor de la bona imatge de Xantipa i la seva relació amb el model de virtuts que fou per a tota la tradició Sòcrates tampoc gaire, fins i tot Xenofont la qualifica com la dona més insuportable que ha existit i existirà mai (Xenofont, *Convit* II, 7-10). De fet, Xantipa es van convertir sovint també en una arma contra el propi filòsof i el seu caràcter va ser definit sempre com a violent (*θυμοειδής*), fins i tot una tradició tardana es fa ressò del seu lesbianisme (Filopó, *In libros de Generatione Animalium commentaria* XIV, 3, 5; ca. 490-566) o la qualifica simplement com a prostituta (*κοινά*) (Tzetzes, *Comentari a Aristòfanes* IV, 2; segle XII).

El que és més revelador, però, és que malgrat que els deixebles de Sòcrates li atribueixin idees molt avançades sobre la igualtat del sexes (Xenofont, *Convit* II, 7-10; *L'economia* III, 14), la seva relació amb Xantipa, a qui no considerava una dona especialment intel·ligent, com les seves contertulianes Diotima o Aspàsia, manifesta més aviat la tant comuna misogínia de la societat atenenca d'època clàssica, si més no la que descobrim a la majoria dels altres filòsofs.

Bibliografia:

Aristòfanes, *Els núvols*. Introducció, traducció i notes de Mercè Valls i Bosch, Barcelona, Edicions de la Magrana, 1994.

Plató, *Apologia de Sòcrates/Critó*. Introducció, traducció i notes de Joan Alberich i Mariné, Barcelona, Edicions de la Magrana, 2000.

Xenofont, *Records de Sòcrates*. Text i traducció de Carles Riba, Barcelona, Fundació Bernat Metge, 1923 (Quan Carles Riba era professor a l'Escola Superior de Bibliotecàries).

Mujeres, Dones, Emakumeak, Mulleres de Grecia y Roma

- Inés Calero Secall, *Jantipa (Siglos V/IV a. C.)*, Madrid, Ediciones del Orto, 2003.
- G. Giannantoni, *Qué ha dicho verdaderamente Sócrates*, Madrid, Doncel, 1972.
- R. Kraus, *La vida privada y pública de Sócrates*, Buenos Aires, Editorial Sudamericana, 1966.
- Rodolfo Mondolfo, *Sócrates*, Buenos Aires, Eudeba, 1976.
- A. E. Taylor, *El pensamiento de Sócrates*, México, F.C.E., 1980.
- Antonio Tovar, *Vida de Sócrates*, Madrid, Alianza Editorial, 1984.
- P. J. Bicknell, "Socrates' Mistress Xanthippe", *Apeiron* 8 (1974), pp. 1-5.
- R. D. Crome, "Socrates' Myrto", *Grazer Beitrage* 9 (1980), pp. 57-67.
- H. Dörrie, "Xanthippe, die Gattin des Sokrates", *RE* 9 (1967), 1335-1342.
- H. Erbse, "Sokrates und die Frauen", *Gymnasium* 73, pp. 201-220.
- R. Godel, "Socrates et Diotime", *Bulletin de l'Association G. Budé* (1954), pp. 3-30.
- Amalia González Suárez, *Aspasia (ca. 470-410 a. C.)*, Madrid, Ediciones del Orto, 1997.
- R. Laurenti, "Aspasia e Santippe nell'Atene del V secolo", *Sileno* 14 (1988), pp. 41-61.
- V. de Magalhães-Vilhena, *Le problème de Socrate. Le Socrate historique et le Socrate de Platon*, Paris, P.U.F., 1952.
- Claude Mossé, - 399. *Le procès de Socrate*, Bruseles, Editions Complexe, 1987.
- A. Roegiers, "La famille de Socrates", *Musée Belge* (1897), pp. 104-113.
- P. Walcot, "Plato's mother and other terrible women", a I. McAuslan i P. Walcot (es.), *Women in Antiquity*, Oxford, 1996, pp. 114-133.
- L. Woodbury, "Socrates and the Daughter of Aristides", *Phoenix* 27 (1973), pp. 7-25.